

Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’ yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da*

(The Derivational Prefix of ‘Ve-’ and its Morpho-Semantical Functions in the Classical Works of Upper Kurmanji as a Dialect of Kurdish)

(Kürtçenin Yukarı Kurmançça Diyalektiğindeki Klasik Eserlerde ‘Ve-’ Yapım Eki ve Morfo-Semantik Fonksiyonu)

Ahmet SEYARÎ¹, Murat AKTAŞ²

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî

Received // Hatîn: 02.05.2023

Accepted // Pejirandin: 21.06.2023

Published // Weşandin: 29.11.2023

Pages // Rûpel: 36-50

DOI: 10.55106/kurdiName.1290937

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Seyari, Ahmet ve Aktaş, Murat, Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’ yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da, *KurdiName*, 9, r. 36-50

Yazarların Katkıları - Authors Contributions: Data Collection: Author-1 (%90), Author-2 (%10), Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20), Submission and Revision: Author-1 (%75), Author-2 (%25)

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nixandîn û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Dariştin (*derivation*), sazkirina peyvên nû ya bi gireyan e. Di dariştinê da morfemên bendkirî (*bound morphemes*) li peyvên yanî morfemên serbixwe (*free morphemes*) zêde dibin û peyveke nû saz dibe. Di kurmancîya jorîn da bi rêya pêşgir û paşgiran peyvên tîndariştin. Yek ji van pêşgirên dariştinê pêşgira “ve-” yê ye. Di vê xebatê da taybetiyên vê pêşgirê yên morfosemantîk hatine ravekirin û analîzkirin. Keresteyên xebatê ji *Dîwana Melayê Cizîrî*, menzûmeyên Feqîyê Teyran û *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî û pêk tîndariştin. Armanca ew e ku bi vê xebatê taybetiyêke ziman a sedsalên 16. û 17. bê famkirin û ev lêkolîn ji bo xebatên dariştina peyvên bibe alîkar. Xebat bi rêbaza zimannasîya şayesî (*descriptive linguistic*) û teknîka zimannasîya kargîn (*functional linguistics*) hatiye kirin. Ji ber vê yekê jî guherîna zimanê diroki bi nêrîneke diyakronîk nehatine analîzkirin û bi nêrîneke rêzikparêz (*prescriptive*) li ser rastbûn û şaşbûna taybetiyên ziman nixandîn nehatine kirin. Tenê taybetiyêke ziman a demeke sîncordar hatiye analîzkirin. Bi taybetî ji ber ku xebat bi teknîka kargîn hatiye kirin di analîzê da di gel teşeyê peyvên jî li ber çavan hatiye girtin.

Peyvên Sereke: Dariştin, Pêşgir, -Ve, Kurdî, Kurmancî.

* Ev gotar bîngeha xwe ji vê tezê digire: Seyari, A. (2023). Gireyên Dariştinê di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da (Teza Doktorayê). Enstîtûya Zimanên Jîndar, Bîngol. (*This article is based on this thesis: Seyari, A. (2023). The Derivational Morphemes in the Classical Works of Upper Kurmanji (Doctoral Dissertation) Institute of Living Languages, Bingöl, Türkiye*)

¹ Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Bîngolê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, (Orcid: 0000-0001-2345-6789). (*Doctoral student, University of Bingöl, Department of Kurdish Language and Literature, Türkiye*)

² Prof. Dr., Zanîngeha Muş Alparslanê, Beşa Zanista Siyasî û Rêvebirîya Gel, (Orcid: 0000-0002-7249-4957). (*Prof. Dr., Muş Alparslan University, Department of Political Science and Public Administration, Türkiye*)

Abstract

Derivation is a word-making technique through affixes. In this technique, a bound morpheme is added to a lexical morpheme, or a free morpheme. In the Kurmanji dialect of Kurdish, new words are derived through both prefixes and suffixes. One of the prefix used with this function is “ve-”. In this study, the morphological features of the “ve-” prefix are discussed and its morphosemantic functions are analyzed. The works taken as a basis in the sampling are Melayê Cizîrî's Divan, Feqîyê Teyran's narrative poems and Ehmedê Xanî's Mem û Zîn. The aim of the study is to understand a feature of 16th and 17th century Kurdish and to form a basis for the studies to be done in this field today. The study was conducted with descriptive linguistics method and functional linguistics technique. Therefore, the historical changes of the language were not handled with a diachronic approach and no evaluations were made about the correctness or falsity of the language features of that period with a prescriptive approach. Only a time-limited language feature was analyzed in the study. Especially since this study was conducted with functional technique, the context was taken into consideration besides the form in the analysis.

Keywords: Derivation, Prefix, -Ve, Kurdish, Kurmanji.

Özet

Türetim, ekler aracılığıyla yapılan kelime yapım sürecidir. Bu süreç, bir bağlı biçim birimin (*bound morphemes*) bir kelimeye, diğer adıyla bağımsız biçim birime (*free morphemes*) eklenmesiyle gerçekleşir. Kürtçenin Kurmançça diyalektinde ön ek ve son ekler kullanılarak yeni kelimeler türetilir. Bu işlemlerle kullanılan ön eklerden biri de “ve-” ön ektir. Bu çalışmada “ve-” ön eki, morfo-semantik fonksiyonları açısından ele alınıp analiz edilmektedir. Örneklemede baz alınan eserler, Melayê Cizîrî'nin *Dîvanı*, Feqîyê Teyran'ın manzumeleri ile Ehmedê Xanî'nin *Mem ve Zîn* adlı eseridir. Çalışmanın amacı 16. ve 17. yüzyıl Kürtçesinin bir dil özelliğinin anlaşılmasına katkı sunmak ve günümüzde bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Çalışma betimsel dil bilim yöntemi ve fonksiyonel dil bilim tekniğiyle yapılmıştır. Bu yüzden diyakronik bir yaklaşımla dilin tarihsel değişimi ele alınmamış ve kuralcı bir yaklaşımla da o dönemdeki dil özelliklerinin doğruluğuna veya yanlışlığına dair değerlendirmeler yapılmamıştır. Çalışmada sadece zamanla sınırlandırılmış bir dil özelliği analiz edilmiştir. Özellikle bu çalışma işlevsel teknikle yapıldığı için analizde biçimin yanında bağlam da göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türetme, Ön ek, -Ve, Kürtçe, Kurmançça.

1. Despêk

Metnên edebîyata klasîk ji gelek alîyan ve taybetîya ziman a serdema ku tê da hatine nivîsîn nîşan didin. Eger li ser van berhemên xebatên şayesî, analîtîk û spesîfîk bîn kirin ev xebat dê karibin ji alîyê taybetî û bikaranîne ve gelek alîyên ziman ronî bikin. Di vî warî da berhemên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî di tradîsyona edebîyata kurmançîya jorîn³ da wekî despêk in. Ev berhem di sedsalên 16. û 17. da hatine nivîsîn û ji alîyê sîstem û bikaranîne ve taybetîya ziman a van sedsalan nîşan didin. Ji ber vê yekê jî dema ev berhem baş bîn şayesandin dê taybetî û bikaranîna kurmançî ya di warê dariştina peyvan da baştir bê famkirin. Di vê çarçoveyê da armanca vê xebatê şayesandina pêşgira dariştinê ya “ve-”yê û

³ Ev diyalekt wekî kurdîya Bakurî jî tê binavkirin û devokên “behdînî”, “torî”, “serhedî”, “botî”, “rojavayî”, “koçgirî”, “xorasanî” dikevin navê (Khalid, 2019: 10). Kurdên di nav sinorên dewleta Tirkiyeyê (ji xeynî herêmên dimilî), surîye, herêmên ku dikavin nav sinorê Sovyeta kevin, Mûsil û li Îranê û bakurê eyaleta Xoresanê da bi vê diyalektê diaxivin (Hassanpour, 1997: 80,81). Kurdên ku bi vê diyalektê diaxivin li Turkîyeyê (teqriben 10 heta 15 milyon), li Sûriyê (teqriben 2 milyon), li Iraqê (1 heta 1.5 milyon) û li Îranê (teqriben milyonek) û li Ermenîstan û welatên derûdora wê (teqriben 500,000 heta 1 milyon) dijîn (Sheyholislami, 2020: 86).

analizkirina fonksiyonên wê yên semantîk e. Tê hêvîkirin ku ev gotar di warê sazkirina peyvên da alîkarîyekê bike û di vî warî da valahîyekê dagire.

Xebat ji aliyê mijar, korpus û dîyalektê ve hatiye sînordarkirin. Taybetiyên pêşgira “ve-” yê yên morfolojîk û semantîk hatine vegotin û kategoriyên wê yên morfosemantîk hatine analîzkirin. Ji bo vê xebatê wekî korpus *Dîwana* Melayê Cizîrî, menzûmeyên Feqîyê Teyran û Mesnewîya *Mem û Zînê* ya Ehmedê Xanî hatiye hîlbijartin û xebat bi dîyalekta kurdî ya kurmancîya jorîn hatiye sînordarkirin.

1.1. Teorî û Rêbaza Xebatê

Ev xebat⁴ bi metoda zimanzanîya senkronîk (synchronic linguistics) û bi teknîka analîzê ya zimanzanîya kargîn (*functional linguistic*) hatiye kirin. Di çarçoveya metoda zimanzanîya kargîn da li rex binyad û teşeyê peywend jî li ber çavan hatiye girtin. Zimannasîya kargîn erka ziman a ragihandinê ji bo xebatên xwe yên li ser ziman wekî bingeh qebûl dike. Ji ber ku ev xebat jî xwe dispêre rêbaza kargîn, pêşgira dariştinê ya “ve-”yê li gorî pêwendîya wê ya di nav hevoksazîyê da û têkilîya wê ya bi wan hêmanên din ra hatiye analîzkirin. Lewra jî li gel analîza morfolojîk analîza morfosentaktîk û morfosemantîk jî hatiye kirin. Di xebatê da hewl hatiye dayîn ku rewş û bikaranîna ziman bê şayesandin û analîzkirin. Ji ber ku teknîka zimanzanîya kargîn hatiye bikaranîn peyv bi serê xwe li gorî cureyê nehatine kategorîzekirin. Peyvên ku bi pêşgira “ve-”yê hatine dariştin li gorî peywira ku di nav metnê da wergirtine hatine dabeşkirin, lewra di rêbaza kargîn da fonksiyona ziman a ragihandinê derdikeve pêş û di vê teknîkê da hemû yekeyên ziman û têkilîyên di navbera wan da li gorî rewşa wan a ragihandinê û peywira wan tên şîrovekirin û şayesandin (Karaağaç, 2012: 38).

Li gorî zimannasên ku vê teknîkê dişopînin ziman navgîna hevkarîgerîya (interaction) civakî ye û fonksiyona wî ya herî berbiçav pêkanîna ragihandinê ye” (Aksan, 1993: 193). Di ragihandinê da ziman amûrekî esas e û di pêvajoya ragihandinê da hêmanên ziman bi awayekî aktîf tînan bikaranîn û peywend tîkilîya di navbera wan hêmanan da îfade dike. “Ji ber vê yekê jî di lêkolînên zimannasîyê da peywend cihekî taybet digire, lewra ziman tenê ji binyadên teşeyî pêk nayê” (Yozgat, 2018: 61). Ji ber ku derbirîn û gotara metnê bi saya peywendê zelal dibe maneya metnekê ancex ji peywenda wê dikare bê famkirin. Jixwe bi serê xwe hêmaneke tenê nabe xwedî mane; mane ancex bi girêdan û peywendîya hêmanên hevokê peyda dibe. Di vê çarçoveyê da “zimannasîya kargîn peyvên ne li gorî kategorîya wan a rêzî; li gorî peywir û fonksiyona wan a di nav risteyê da dinirxîne” (Böreççi & Tepeli, 2013: 94). Lewra peyv yek ji hêmana pergalekê ye û ji ber vê yekê jî tenê ne xwedî mane ye; di heman demê da xwedî nix e jî. Ji ber vê yekê rêçik û qayîdeyên ziman beyî peywendê rasterast li gorî teşeyê nikarin bînan çavdêrîkirin û famkirin. Li gorî zimannasîya kargîn kategoriyên rêzimanî ji pîvanên maneyê zêdetir ji pîvanên peyvrêzîyê pêk tînan. Di teknîka zimanzanîya kargîn a şayesî da şayesandina kategoriyên rêziman û dabeşkirina wan li gorî çar pîvanan tê kirin:

- I. Pîvana teşenasîyê: Guherîna hevalnavê ya li gorî zayendê û neguherîna hevalkaran
- II. Pîvana nirxnasîyê: Nirxandina yekeyê jî aliyê taybetiyên maneyê ve
- III. Pîvana manenasîyê: Nirxandina encamên tecrûbeyan
- IV. Pîvana peyvrêzîyê: Peywendîya di navbera peyvên da (Karaağaç, 2007: 41).

Teknîka kargîn di ziman da erkê esas digire. Li gorî Leech sê kategorîyên erkê hene: Erka fikrî, erka ragihîna di navbera kesan da û erka metnî. Di erka fikrî da tecrûbeyên cîhana rastîn û cîhana xeyalî, di ya ragihîna navbera kesan da helwesta axêver û guhdar û di ya metnî da pêşkêşîya peyamê heye (1980: 19). Di xebatên ziman da tesîra teknîkê li ser hîlbijartina metnên xebatê jî heye. Lêkolînerên ku bi teknîka kargîn dixebitin wekî yên teşeparêz xwe wekî axêverê zimanê zîmakî nabinîn û nimûneyan bixwe nanivîsîn; ew metnên xwe yên xebatê û nimûneyên xwe ji axaftina rastîn, rojname yan jî metnên edebî hildigirin (Yozgat, 2018: 71).

1.2. Analîza Morfolojîk û Morfosemantîk

Morfolojî ew şaxezanista zimannasîyê ye ku li ser rayek û gireyan, mane û peywira wan hûr dibe û li ser taybetîyên ziman ên wekî dariştin û kêşanê lêkolînê dike (Aydın, 2014: 71). Morfolojî di warê fonksiyonê da wekî morfolojîya dariştinê (*derivation morphology*) û morfolojîya kêşanê (*inflection morphology*) dabeş dibe (Uzun, 2006: 46). Hemû guherînên teşeyî yên di peyvê da dibin mijara morfolojîyê. “Herwiha Morfolojî li ser binyada peyvan dixebite û bi taybetî analîza wan peyvan dike ku ji morfeman pêk tên” (Binkert, 2004: 2).

Di xebatên berê yên rêzimana klasîk da xebatên ziman bêtir li ser wan pirsgirêkan dihatin kirin ku têkildarî teşeyê bûn. Lêbelê xebatên zimannasîya binyadger ziman wekî sîstem û binyadekê dibînin. Ji ber vê yekê jî di van xebatan da peyv û risteyên ku bi hev ra têkildar in ne cuda cuda li gorî peywend û têkilîya tên lêkolînkirin (Aksan, 2015a: 29).

Analîza ku bi vî awayî erk û fonksiyona morfeman a di nav hevokê da esas digire dikeve çarçoveya analîza morfosentaktîk. “Morfosentaktîk temsîliyata morfolojîk a sentaksî jî îfade dike ji ber ku di gel maneya peyvê ya ferhengî rolên wê yên din jî derdikevin pêş” (Marif, 2014: 234). Di analîza morfolojîk da morfem tenê ji aliyê teşeyî ve tên ravekirin lê di analîza morfosentaktîk da erka morfeman li gorî peywendê tê ravekirin.

Du fonksiyonên sereke yên yekeyên ziman hene: erk û mane. “Erk û mane têkildarî hev in, lê ne heman tişt in. Erk bicihanîna peywirekê ye, lê mane ew tişt e ku di encama vê peywirê da di hiş da peyda dibe” (Varol, 2022: 274). Mane di heman demê da ew têgih an jî fikr û raman e ku hest, heyber an jî pêwendîyekê dinimîne. Naveroka ku tê nimandin hêmanek ji pêvajoya pêkhatina nimineyê (sign) ye (Rifat, 2013: 5). Fonksiyona erkî li gorî maneyê tengtir e. Lewra fonksiyona erkî, taybetmendîyeke sînordar nîşan dide; lê ya maneyî digel maneya peyvê ya sereke û yekem li gorî peywendê carinan gelek maneyên din jî nîşan dide (Akçataş û Varol, 2021: 415). Ev taybetmendî di heman demê da fonksiyona morfolojîk û ya morfosemantîk jî îfade dike. Fonksiyona morfolojîk ew fonksiyona rêzimanî ye ku binyada yekeyên ziman a teşeyî îfade dike, lê fonksiyona morfosemantîk ew erk e ku bi rêya yekeyên ziman maneyekê li morfeman bar dike. Bi gotineke din ew peywenda semantîk e ku di navbera peyvê û morfema dariştinê da bi erka maneguherîyê li kar e. “Fonksiyona morfolojîk dîyar û sînordar e, lê ya morfosemantîk berfireh û muxleq e” (Varol, 2022: 276). Morfosemantîk di heman demê da “dîsîplineke zimannasî û şaxeke manenasîyê ye ku wê erka maneyî vedikole ku bi rêya gireyan li peyvan bar bûye” (Akçataş û Varol, 2021: 413).

1.3. Dariştin

Dariştin, sazûna peyvan a bi rêya gireyan e. Di dariştinê da morfemeke bendkirî li morfemeke serbixwe zêde dibe û di vê pêvajoyê da di cure û maneya peyvê da yan jî bi kêmayî di maneya wê da guherînê pêk tîne û bi vî awayî ji peyveke heyî peyveke nû tê dariştin. Yekeyên ziman bi hev ra di nav têkilî û peywendekê da ne. Dariştina peyvan nîşana vê yekê ye, lewra morfemên ku bi hev ve dibin, têkildarî hev in. “Bi dariştinê ji hêmaneke heyî hêmaneke nû saz dibe. Di wan rêbazên din ên peyvsazîyê da çavkanîyeke esas tune ye ji ber vê yekê ew rêbazên din nakevin çarçoveya dariştinê” (Sarı, 2015: 47). Di dariştina peyvan da du fonksiyonên sereke hene: yek jê guherîna maneyê ya din guherîna cureya peyvê (*word class*) ye. “Carinan bêyî ku cureya peyvê biguhere tenê di peywira wê da guherîn çêdibe û tesîra gireyê li ser bincureyê (*sub-ty*) peyvê pêk tê” (Bauer, 2004: 6). Carinan ji van peywiran yeke tenê yan jî her du bi hev ra pêk tên. Di erka cureguherînê da gireyên dariştinê fonksiyonên dariştina navdêran, hevalnavan, karan an jî hevalkaran tîne cih. Morfemên dariştinê li yekeyên bimane zêde dibin û li ser maneya wan tesîrê pêk tînin. Ev morfem wekî gireyên dariştinê jî tên binavkirin lewra morfemên ku bi karê dariştinê radibin gire ne. Ahanov taybetîyên morfemên dariştinê û cudahiya wan ji yên kêşanê destnîşan dike û wiha dibêje: Gireyên dariştinê bereksê yên kêşanê bi heman awa û fonksiyonê nikarin li hemû cureyên peyvan zêde bibin û dema li rayeka peyvê zêde dibin, ew û rayek bi hev ve dikelijin û dibin wekî yek hêmanê û dibin parçeyek ji peyvê (Ahanov, 2021: 284). Ji ber ku morfemên dariştinê bi serê xwe nayên bikaranîn û li morfemên din zêde dibin, ev rewş wekî giregirtinê (*affixation*) tê binavkirin û ev morfem di heman demê da di rêzimanê da wekî *gire* tên binavkirin (Bloomfield, 1935: 218).

Ji ber ku her morfema dariştinê ne li ser maneya rayekê lê li ser maneya dawî ya gewdeya peyvê tesîrê dike du yan jî zêdeyî du morfemên dariştinê di heman demê da li peyveke sade zêde nabin (Turan, 2018: 103). Mesela peyva “*dildarî*”yê hem morfema dariştinê ya “*dar*”ê hem ya “*-î*”yê wergirtiye. Di vê peyvê da paşgira dawî (-î) ne li ser maneya peyva “*dil*”ê belkî li ser maneya peyva “*dildar*”ê tesîr kirîye.

“Di ziman da rêjeya bikaranîna hemû gireyên dariştinê ne wekî hev e. Hinek ji wan li gorî yên din bêtir fonksiyonel in. Ev taybetî wekî kargîniyê (*productivity*) tê binavkirin” (Plag, 2003: 44). Gireyên dariştinê li gorî cihê lêzêdebûna peyvê dibin sê cure: pêşgir, paşgir û navgir. “Ji van gireyan li gorî rêjeyê yên herî zêde paşgir in. Ev her du rewş jî pêvajoyên sirûştî yên sazkirina peyvan in. Hem paşgir hem jî pêşgir di gelek zimanan da hene” (Stekauer, Valera û Körtvelyessy, 2012). Di zimanê îngilîzî da di dariştina peyvan da hem pêşgir hem paşgir tên bikaranîn (Plag, 2003: 72). Di kurmancîya jorîn da jî bi pêşgir û paşgiran peyvên dariştin. Di hin zimanan da jî (wekî tirkî) peyv tenê dikarin bi paşgiran bîn dariştin (Cosar, 2019: 273). Di hin zimanan da navgir jî tên bikaranîn û bi zêdebûna navgiran li rayek yan jî qurmên peyvan (morfemên serbixwe) peyvên nû tên dariştin.

2. Pêşgira Dariştinê ya “*Ve-*”yê û Fonksiyonên Wê yê Morfosemantîk

Pêşgirên dariştinê ew gire ne ku bi serê xwe ne xwedî maneyeke têkûz in lê piştî ku tên pêşîya morfemeke peyvî an ku peyveke binaverok û xweser. “Ev pêvajoyê da zimannasîyê da wekî wergirtina pêşgirê (*prefixation*) tê binavkirin” (Uzun, 2006: 35). Pêşgir hem ji aliyê guherîna cureyê ve hem jî ji aliyê guherîna maneyê ve xwedîyê erk û fonksiyonên cuda ne.

“Hin pêşgir tenê maneya peyvê lê hinek di heman demê da cureya peyvê jî diguherînin û wekî din jî hin pêşgir dikevin kategorîyên cuda” (Brinton L.J. û Brinton D.M., 2010: 94-95).

Pêşgira “*ve-*”yê wekî morfemeke bendkirî bi fonksiyona pêşgira dariştinê tê bikaranîn. Di xebata Bedirxan û Lescot da fonksiyona wê ya sereke wekî vebûn û dubarekirinê tê destnîşankirin (2004: 284). Wekî din karên “*vegirtin*”, “*vexwarin*”, “*vekişan*”, “*vegerîn*” û “*vekirin*”ê da jî xuya dike ev gire û dubarebûna kar û rûdanê nîşan dide. Ji aliyê mane û rola dariştinê ve beramberî vê pêşgirê di kurmancîya jêrîn da pêşgira “*-ewe*” heye (Marif, 2000: 74-75). Karên “*kirdin-ewe*” û “*gerran-ewe*” di maneya “*ve-kirin*” û “*ve-gerîn*”ê da tên bikaranîn. Mesela kara “*hate-ewe*”yê tê maneya dîsa hat yanî vegerîya” (Muhammed, 2016: 107).

Pêşgira “*ve-*”yê di metnên klasîk da bi erka karsazîyê yanî sazkirina karan tê bikaranîn. Bi vê fonksiyona xwe dikeve pêşîya karan û ji rayek û qurmê karan kareke nû saz dike. Ev pêşgir hem tê pêşîya rayeka karê ya dema niha (vedixwim) hem jî ya dema borî (vexwar). Ji xeynî rayeka karan pêşgira “*ve-*”yê carinan jî tê ber karên pêkhatî (vebestî) û ji aliyê semantîk ve di van karan da guherîne pêk tîne.

2.1. Hilanîna ji ser Tiştêkî

Pêşgira “*ve-*”yê dema tê ber rayeka hin karan ji wan, karên nû saz dike, ji aliyê maneyê ve di rayeka wan da guherîne pêk tîne û bi vî awayî fonksiyona karsazîyê tîne cih. Bi vê fonksiyona xwe di klasîkên kurmancî da peyvên wekî “*vedan*”, “*vekirin*” û “*vemalîn*”ê hatine dariştin.

- (1) a. “*Zîn hat û ji pêş ve bû hewale/ Bedrê ku veda ji ber xwe hale*” (Xanî, 2014: 177).
- b. “*Ya Reb çi dibit ji ber me koran/ Carek tu vedî hîcab û toran*” (Xanî, 2014: 177).
- c. “*Xêlî li ber demê vekir/ Tirsî kiçê lê zêde kir*” (Feqî, 2017: 368).
- d. “*Carek ji ser demê vemal/ Zulfên li dora cebhetê*” (Cizîrî, 2019: 267).

Di nimûneyên (1a-b)yê da ji rayeka kara dema borî ya “*dan*”ê kara “*vedan*”ê hatiye dariştin. “Ji xeynî maneyên wê yê mecazî di hemû dîyalektên kurdî da rayeka vê karê ‘*dan*’ e û tê wê maneyê ku mirov tiştêkî bigihîne kesekî din” (Bozarslan, 2011: 323). Ji vê rayekê kara “*vedan*”ê hatiye dariştin ku rabûn û hilanîna heyberekê yan jî perdeyekê ji ber tiştêkî şênber îfade dike. Di nimûneya (1a)yê da kara “*vedan*”ê maneya hilanîna ji ber tiştêkî daye metnê. “*Bedr ew heyva çardeşevî ye û hale toqa li dor hîvê û seywana dora wê ye*” (Erdoğan, 2021: 143). Bi kara dariştî ya “*vedanê*” maneya hilanîna heyvê ya ji ber haleyê li metnê zêde bûye. Di nimûneyên (1b-c)yê da vê pêşgirê maneya rakirin û hilanîne daye. Bi taybetî di vê peywendê da bi karên dariştî rakirin û paqijkirina ji ser tiştêkî yan jî ji ber tiştêkî hatiye qesdkirin. Lewra di van nimûneyan da rakirina hîcab (perde), hale û zulfên ku ketine pêşîya tiştêkî bi vê karê hatine îfadekirin. Di nimûneya (1d)yê da kara “*vemalîn*”ê maneya rabûn û hilanîna zulfan a ji ser dêman daye. Kara “*malîn*”ê bi serê xwe tê maneya paqijkirinê, lê pêşgira “*ve-*”yê maneya wê berfirehtir kiriye û maneya hilanîn û rakirinê jî lê zêde kiriye.

2..2. Dûrxistin û Qewirandin

Pêşgira “*ve-*”yê bi rola dariştinê hatiye ber kara “*bûn*”ê û ji rayeka vê karê, kara dariştî ya “*vebûn*”ê saz bûye. Maneya vê karê pir berfireh e û li gorî rewş û peywendê maneyên cuda

li hevok (clause) û risteyan (sentence) bar dike. Di klasîkên kurmancî da bi vê rêbazê peyvên “*vebûn*” û “*vedîkirin*”ê saz bûne.

- (2) a. “*Ya qenc ew e Şêx jê vebî/ Em jê dikin vê şîretê*” (Feqî, 2017: 266).
 b. “*Tîrsa Xwedê pir lê hebû/ Ji ‘amû xeyran vebû*” (Feqî, 2017: 341).
 c. “*Min go: me bi tîxan vedî nakin ji derê te/ Go: em ji nebat in we li teb’ê meqes î tu*” (Cizîrî, 2019: 232).

Di metna jorîn da, di nimûneyên (2a-b)yê da pêşgira “*ve-*”yê hatiye pêşîya rayeka dema borî ya kara “*bûn*”ê û ji vê rayekê kara “*vebûn*”ê hatiye dariştin. Pêşgira dariştinê di van nimûneyan da maneya dûrbûn û cudabûnê daye karê. Di van rêzikan da vebûn digel “*jêvebûn*”ê hatiye maneya dûrketîna ji kesekî û terkîrîna wî. Ev mane bi gotina “*şêx jê vebî*” li metnê bar bûye û bi mebesta ku şêx dev jê berde, jê dûr bikeve hatiye gotin. Di nimûneya (2c)yê da bi pêşgira “*ve-*”yê kara “*vedîkirin*”ê hatiye dariştin. Di vê kara da jî wekî nimûneyên pêşî maneya dûrîkirinê heye. Di peyva “*jêvebûn*”ê da dûrbûna ji mirovekî tê îfadekirin, lê bi “*vedîkirin*”ê maneya dûrxistina ji cihekî tê qesdkirin. Lewra di beytê da “*vedîbûna ji dêrê...*” hatiye îfadekirin.

2.3. Kolan û Vekirin

Dema ku pêşgira “*ve-*”yê li karan zêde dibe di maneya wan da guherînê çêdike. Di nimûneyên jêrîn da pêşgira “*ve-*”yê li kara “*dan*”ê zêde bûye û ji rayeka vê karê kareke nû hatiye dariştin. Di vir da pêşgir li kara “*dan*”ê zêde bûye. Ev kar têper e, ji aliyê morfolojîk ve peyveke sade ye û di forma dema borî da ye. Ji aliyê semantîk ve jî vê pêşgirê maneya kolana cihekî yan jî vekirina tiştekî lirayeka karê bar kiriye. Di metnên klasîk da peyva dariştî ku vê maneyê dide kara “*vedan*”ê ye.

- (3) a. “*Meydan bedûyan kolan bi destkor/ Goya vedidan li dijminan gor*” (Xanî, 2014: 156).
 b. “*Bê xeyme û bargah û eywan/ Ewran vedida li ser wî seywan*” (Xanî, 2014: 14).
 c. “*Peyweste têtin cezr û med/ Seywan li sehrayê veda*” (Cizîrî, 2019: 47).
 d. “*Toqa te li gerdana wî danî/ Dava te veda li qelb û canî*” (Xanî, 2014: 164).
 e. “*Genim û dane temayê/ Çîjekî dav lê vedayê*” (Feqî, 2017: 341).

Di nimûneyên jorîn da, di madeya (3a)yê da bi vê pêşgirê kara “*vedan*”ê hatiye dariştin. Di vir da ev kar bi maneya vekirina erdê yanî kolanê derbas dibe. Lewra di vir da ji bo kolana gorê îfadeya “*vedidan li dijminan gor*” derbas dibe. Di nimûneyên (3b-c)yê da dîsa heman kar yanî “*vedan*” derbas dibe. Herçiqas di vir da maneya vebûnê hebe jî di vê peywendê da “*vedan*” ji bo vebûna ewran û sîwanê hatiye bikaranîn. Lewra di vir da bêhtir maneya belavbûn û firehbûnê derdikeve pêş. Di nimûneyên (3d-e)yê da vê carê pêşgira “*ve-*”yê hatiye ber kara “*dan*”ê û maneya vekirina dafîkê li rayeka karê zêde kiriye.

2.4. Peydabûn û Belavbûna Ronîyê

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira “*ve-*”yê li rayeka kara “*dan*”ê ya dema borî zêde bûye û kara “*vedan*”ê saz bûye. Di vê kara dariştî da jirayeka karê kareke nû hatiye dariştin û bi vî awayî pêşgira peyvsaz “*ve-*”yê erka karsazîyê anîye cih.

- (4) a. “*Yek bi yek şewqê vedabû/ Qesr û eywan û sera ye*” (Cizîrî, 2019: 204).

b. “Her du ‘uyunan berq **veda**/ Burca kewanê esweda” (Feqî, 2017: 300).

c. “Cebhet keşîfî ji subhê sadiq/ Nûrê ku **veda** ji ser şebê dac” (Cizîrî, 2019: 82).

Di nimûneyên jorîn da kara dariştî “vedan”ê ji aliyê semantîk ve maneya biriqîn û belavbûna ronîyê daye metnê. Di nimûneya (4a)yê da ev kar ji bo şewqê yanî ronîyê hatiye bikaranîn. Di vir da destpêka bûyera ronîbûnê û belavbûna ronîyê bi kara “vedan”ê hatiye îfadekirin. Pêşgira dariştinê “ve-” li rayeka karê ya dema borî zêde bûye û maneya derketin û belavbûna ronîyê lê bar kiriye. Di (4b)yê da heman kar ji bo peydabûna birûskan hatiye gotin. Di vê malikê da kara “vedan”ê digel navdêra berqê komepeyva “berq veda”yê saz kiriye û ev îfade ji bo destpêka bûyereke sirûştî hatiye bikaranîn. Di malika (4c)yê da jî bi kara dariştî ya “vedan”ê maneya destpêk û geşbûna ronîyê li metnê zêde bûye.

2..5. Girêdan û Belavbûn

Yek ji peyvên dariştî ku bi pêşgira “ve-”yê saz dibe kara “vebestin”ê ye. Di vê peyvê da pêşgira “ve-”yê bi ser “bestin”ê ve bûye û hem maneya wê ya ferhengî xurt kiriye hem jî ji aliyê semantîk ve tê da guherîn pêk anîye. Herwiha pêşgira dariştinê bi fonksiyona karsaziyê ji kar dîsa kar saz kiriye û ji aliyê semantîk ve jî maneya girêdan û belavbûnê daye kar.

(5) a. “Semenbû û dilawîzan/ Bi reyhanan **vebestî** me” (Cizîrî, 2019: 301).

b. “Devê ku **vebestî** wan bi tedbîr/ Bizdandî li ber xwe qeyd û zincîr” (Xanî, 2014: 184).

c. “Min ev mîsal lew bo te best/ Zoran bi zulfan dil **vebest**” (Cizîrî, 2019: 39).

d. “Du emberbo li şimşadê bi mestî/ **Vebestî** lew hewa bû ‘enberamîz” (Cizîrî, 2019: 115).

Maneya ferhengî ya peyva “best”ê wiha ye: “Beşê tiştêkî zirav û dirêj ê wekî benek yan werîsekî ku ji du alîyan ve di hev ra hatiye derbaskirin û kirara koka ‘bestin’ê ye” (Bozarşlan, 2011: 249). Herwiha wekî kar tê maneya pêşîlêgirtina tiştêkî û astengkirina wî (Dehxuda, 1963: 3036) û kara “bestin”ê bi maneya nivîsîn û hûnandinê jî tê bikaranîn. Jixwe di beyta (c)yê da kara “bestin”ê bi vê maneyê derbas dibe. Di nimûneya (5a)yê da vebestî maneya dorpêçkirinê û di nimûneyên (5b-c)yê da maneya girêdana tiştêkî ya bi qeyd û zincîran û zulfan daye metnê. Di nimûneya (5d)yê da belavbûna bîna enberê ya di nav hewayê da bi kara vebestî hatiye îfadekirin. Di nimûneyên pêşî da ev kar di maneya girêdan û pêçanê da ye, lê di vê mînakê da maneya vebestî ji girêdanê zêdetir ketina nava tiştêkî û belavbûna di navê da ye.

2.6. Vekirina Derî, Rê û Sîneyê

Kara “kirin”ê kareke têper (transitive) û alîkar e, digihîje hevalnav û hin cînavên pevxiştî wek ‘jê’, ‘lê’, ‘pê’, ‘tê’ û bi wan ra karên lêkdayî saz dike (Ebdulfettah, 2011: 52). Dema ku pêşgira “ve-”yê tê ber vê karê ji aliyê semantîk ve tesîrê li ser dike û maneya wê diguherîne. Yek ji peyva ku di klasîkên kurmancî da bi vî awayî hatiye dariştin kara “vekirin”ê ye.

(6) a. “Şîrê elmasî kîşînit tu ji lami’ deh xeber/ **Vekirî** huqbeyê yaqût ji gewher meke behs” (Cizîrî, 2019: 78).

b. “Sîne bi destê xwe mûbarek **veke**/ Te ‘rîfu kem fî kebîdî min cerah” (Cizîrî, 2019: 86).

c. “Ew çend li ser bûyin guherbar/ Ser lê **vekirin** ji nû ve tkrar” (Xanî, 2014: 191).

d. “*Mûsa di nêv behra ‘emîq/ Te lê vekir duwazde terîq*” (Feqî, 2017: 408).

Di nimûneya (6a)yê da piştî ku pêşgira “ve-”yê li kara “kirin”ê zêde bûye kara “vekirin”ê hatiye dariştin û di vir da ev kar hatiye maneya vekirina devika sindoqê. Heman kar di (6b)yê da hatiye maneya vekirina rikiha sînga mirov yanî qefsîngê. Di nimûneya (6c)yê da kara dariştî “vekirin”ê maneya kolana gorê daye metnê. Lewra di malika berî vê da behsa bûyera vekirina gora Mem tê kirin û wiha tê gotin: “*Lehda ku Memê meleknezer tê/ Ye ‘nî sedefa ku ew guher tê.*” (Xanî, 2014: 191). Di nimûneya (6d)yê da “vekirin” ji bo jiholêrakirina astengîya li pêşberî mirov hatiye bikaranîn.

2..7. Vebûna Tiştên Quflekirî û Hûnandî

Dema pêşgira “ve-”yê li rayeka hin karan zêde dibe maneya vebûna tiştêkî quflekirî yan jî hûnandî li wan bar dike. Peyvên “vebûn”, “vekirin”, “vedan”, “veresandin” û “verestî”ê bi vî awayî hatine dariştin. Di van peyvên da gireya dariştinê ji kar dîsa kar saz kiriye. Lewra jî paşgîrê erka polguherînê neanîye cih, tenê di maneya karan da guherîn pêk anîye.

(7) a. “*Nesîmê Sunbul û sêvan seher da hebs û zindanê/ Vebû qufla me bê mifte ziringînî ji quflê da*” (Cizîrî, 2019: 27).

b. “*Mîr go ku vekin evan xezalan/ Pabende mekin ewan şepalan*” (Xanî, 2014: 131).

c. “*Te divê saf û zexel jêk vedî tecrîbe ke/ Da ‘iyarî bi temamî binûmêtin te mehek*” (Cizîrî, 2019: 153).

d. “*Ez ji biska te verestî me teleb kir lêbê le ‘l/ Lê di çaha zeqenê bê ser û pa çûme helek*” (Cizîrî, 2019: 158).

e. “*Şêran verisandî qeyd û zincîr/ Hersê bi tebayî çûne nik Mîr*” (Xanî, 2014: 141).

Di nimûneyên (7a-b)yê da kara “vekirin”ê bi maneya serbestberdana tiştêkî, vekirina ben, qeyd û zincîran hatiye bikaranîn. Lewra di vir da kara dariştî vebûna pabendeyê xezalan, qufle û mifteyan îfade kiriye. Di nimûneya (7c)yê da bi pêşgira “ve-”yê kara “veda”yê hatiye dariştin. Ev kar di nav komepeyva “jêkvedanê” da derbas dibe û maneya destnîşankirina cudahîya du tiştan û vavêrkirina wan daye beytê. Di nimûneyên (7d-e)yê da bi vê pêşgîrê karên “verestî” û “veresandin”ê hatine dariştin. “Maneya resan/risanê xwegihandina cihekî yan jî tiştêkî ye” (Dehxuda, 1963: 1285), lê bi zêdebûna pêşgira “ve-”yê maneya parçebûn û jêketinê li kar bar bûye. Di nimûneya (7d)yê da kara “verestî”ê ji bo ketina tiştêkî ya ji nav biskan, azadbûn û dûrbûna ji cihekî hatiye bikaranîn. Bi heman awayî di (7e)yê da jî kara “verisand”ê di nav peywenda metnê da parçebûn û jihevvebûna qeyd û zincîran îfade dike.

2..8. Berdewamî û Dubarebûn

Yek ji fonksîyonên semantîk ên pêşgira “ve-”yê jî maneya berdewamî û dubarebûnê ye. Dema ku ev pêşgîr bi erka xwe ya dariştinê li hin karan zêde dibe maneya berdewamî û dubarebûnê li wan bar dike. Di metnên klasîk da vê pêşgîrê di karên dariştî “vejîn”, “vegerîn”, “vehatin”ê da ev mane daye.

(8) a. “*Mîr go tu here Memî bibîne/ Ger dê mirî bit ewî vejîne*” (Xanî, 2014: 174).

b. “*Her kesê şêx lê bixwîne/ Nexweşên hal tê nemîne/ Bi du ‘an daket vejîne/ Lê ricu’ ket sihhetê*” (Feqî, 2017: 251).

c. “*Vegerîya û hateve/ Wenda vebû wê saetê*” (Feqî, 2017: 377).

d. “*Kes dî li lewhê sînê qet/ neqşek vevatî bê xelet*” (Cizîrî, 2019: 91).

Di nimûneyên (8a-b)yê da karên ku bi vê pêşgirê hatine dariştin maneya vegerîna li ser rewşa xwe ya berê didin. Di (a)yê da kara vejînê bi maneya zindîbûna mirovekî ya piştî mirinê hatiye bikaranîn. Di (8b)yê da heman kar derbas dibe, lê vê carê ne bi maneya zindîbûna dijberî mirinê hatiye; di vir da bi maneya vegerîna li ser rewşa xwe ya berê yanî bidestxistina tenduristî û sihetê daye metnê. Di nimûneya (8c)yê da vê carê pêşgira “ve-”yê hatiye ber kara “gerîn”ê. Di vê peyvê da jî vê pêşgirê maneya dubarebûnê daye kar. Lewra “gerîn” tevgera di nav cihekî da îfade dike, lê dema dibe “vegerîn” maneya berdehamî û dubarebûna kar û tevgerê tê qesdkirin. Di malika (8d)yê da pêşgira “ve-”yê ketiye pêşîya kara “hatin”ê û tesîr li ser maneya wê kiriye. Peyva ku nû hatiye dariştin “vehat” e, bi maneya kişandina neqş û xetan hatiye bikaranîn. Wekî nimûneyên jorîn di vir da jî vê pêşgirê maneya dubarebûnê daye û berdehamîya karekî destnîşan kiriye. Jixwe di malika piştî vê da îfadeya “*Her dem ji nû yek taze xet tavête der perkarê çerx*” (Cizîrî, 2019: 91) derbas dibe ku maneya dubarebûnê tê da bêhtir aşkere dibe.

2.9. Tefandina Agir yan jî Kuştina Mirovekî

Di nimûneyên jorîn da pêşgira peyvsaz “ve-” hatiye berrayeka karê û maneyeke nû lê bar kiriye. Di vir da kara sade “kuştin” e û piştî zêdebûna pêşgirê kareke nû saz bûye û di vir da vê pêşgirê erka karsazîyê pêk anîye. Peyveke dariştî ku di klasîkên kurmancî da bi vî awayî hatiye saz kirin kara “vekuştin”ê ye.

(9) a. “*Zahir meke tu evê înadê/ Carek vekuj agirê fesadê*” (Xanî, 2014: 158).

b. “*Destê xwe bi dil ji canî şuştin/ Goya ku şemal-i bû vekuştin*” (Xanî, 2014: 191).

c. “*Îman ji Bersîs bû cuda/ Şeytên vekuştî zahida*” (Feqî, 2017: 377).

Di nimûneya (9a-b)yê da pêşgira “ve-”yê hatiye ber forma dema niha ya kara “kuştin”ê. Bi zêdebûna pêşgirê cureya peyvê neguherandiye û ji kar dîsa karek hatiye dariştin, lê di maneya kar da guherîn çêbûye. Bi taybetî di vir da pêşgirê maneyeke mecazî daye kar; lewra maneya sereke ya kara “kuştin”ê dawîlêanîna jîyana candarekî ye, lê di van nimûneyan da bi vê karê tefandina agir an jî mûmê hatiye qesdkirin. Di nimûneya (9c)yê da herçiqasd pêşgirê maneyarayeka karê rasterast neguherandibe jî kar ji alîyê maneyê ve xurt kiriye û bi vî awayî li ser semantîka wê tesîr kiriye.

2.10. Sekinîn û Amadebûn

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira peyvsaz hatiye ber karên “westan” û “man”ê. Pêşgira dariştinê “ve-”yê cureya karan neguherandiye. Lewra ji kar dîsa kar hatiye dariştin lêbelê maneya sekinîn û amadebûnê daye kar û bi vî awayî li ser maneya van karan tesîrek pêk anîye. Di klasîkên kurmancî da peyvên ku di vê kategorîyê da hatine dariştin “vewestan” û “veman” in.

(10) a. “*Şem ‘ û perwane bi zatê xwe ji halê di dûr in/ Ateşek sirf e ji ‘işqa te vewesta me lebaleb*” (Cizîrî, 2019: 54).

b. “*Can li ser destê nihayî di riya cananî da/ Rûh sef sef ku vewestene di bazarê hudus*” (Cizîrî, 2019: 81).

c. “Her çî te divêtin ji me wer can bi xwe bit/ Cana bike ferwarê **vewestayim ez**” (Cizîrî, 2019: 112).

d. “*Rabûn li teferrucê vewestan/ Wan cumle tebeq di her du destan*” (Xanî, 2014: 83).

e. “*Ev her du demek veman teheyyur / Bû(n) xerqeyê luccyê tefekkur*” (Xanî, 2014: 46).

Di nimûneya (10a)yê da kara “*vewestan*”ê maneya sekinîn û rawestana li ser lingan a ji bo rûmetgirtinê îfade dike. Di (10b-c)yê da dîsa heman kar bi maneya amadebûna li ber fermana kesekî hatiye bikaranîn. Lewra di malika (10c)yê da bi îfadeya “*Her çî te divêtin ji me wer can bi xwe bit*” tê gotin ku em ji bo bicihanîna hemû ferman û daxwazên te sekinîne û amade ne. Di nimûneya (10d)yê da bi kara “*vewestan*”ê rewşa sekinînê tê îfadekirin, lê rewşa ku di vir da tê destnîşankirin ne hazirbûna li ber fermana kesekî ye belkî sekinîna li hember dîmenekê û temaşekirina wê ye. Di madeya (10e)yê da ji rayeka karê ya dema borî “*man*”ê kara “*veman*”ê saz bûye û kara dariştî maneya berdewamîyê daye metnê.

2.11. Wergirtina Vexurekan

Di nimûneyên jêrîn da pêşgira peyvsaz “*ve-*”yê erka lêkersazîyê anîye cih. Di vir da ev pêşgir hatiye dawîyarayeka karê û ji vê karê kareke nû saz kiriye. Di vê karê da pêşgira dariştinê cureya kar neguherandiye, lê ji aliyê semantîk ve li serê tesîr kiriye û ji rayeka kar a forma dema borî kara “*vexwarin*”ê hatiye dariştin.

(11) a. “*Me ji ser çeşmeyê heywan qedehek safî vexwar/ Nagihên lezzet û şewqa me bi sed cildê kitab*” (Cizîrî, 2019: 52).

b. “*Natîqê teb’ê dewarî/ Ê muqîm şorbe vexwarî*” (Feqî, 2017: 358).

c. “*Safî şemirandî vexwarî durdî/ Manendê durê lîsanê kurdî*” (Xanî, 2014: 22).

d. “*Roja vedixwun şerabê belwa/ Gava ku dixwun kebab û selwa*” (Xanî, 2014: 97).

e. “*Xwîna dilî bû xida we xwarin/ Hêstir bixwe şerbet û vexwarin*” (Xanî, 2014: 100).

Peyva “*xwarin*”ê wekî kar ji bo wan tiştan tê bikaranîn ku ne rehn in, biring in. Piştî ku ev pêşgir li kar zêde bûye peyva dariştî “*vexwarin*” saz bûye ku ev kar ji bo wergirtina tiştên ron tê bikaranîn. Di karên jorîn da, di hemû nimûneyan da ev kar ji bo vexurekan hatiye gotin. Heman kar di nimûneya (11a)yê da wekî vexwarina ava heyatê di (11b)yê da vexwarina şorbeyê, di (11c)yê da vexwarina qehweyê, di (11d)yê da vexwarina şerabê û di (11e)yê da ji wekî vexwarina şerbetê derbas dibe. Jixwe di nimûneya (11d)yê da karên “*xwarin*” û “*vexwarin*”ê li gel hev derbas dibin û di vir da cudahîya her duyan bêhtir aşkere dibe. Lewra di rêzika pêşî da ji ber ku behsa xidayê (*xwarin*) hatiye kirin û xida xurekeke biring e ji bo wê kara “*xwarin*”ê hatiye gotin û di rêzika duyem da ji bo ku behsa vexurekeke ron dike di vir da kara “*vexwarin*”ê hatiye bikaranîn.

2.12. Destpêkirin

Pêşgira “*ve-*”yê di hin karan da maneya dem û destpêka karekî dide. Di nimûneyên jêrîn da ev pêşgir hatiye ber rayeka karên “*kirin*” û “*bûn*”ê yên di forma dema borî da û ji van karan “*vekirin*” û “*bûn*”ê saz bûne. Di vir da peyv ji aliyê cureyê ve neguherîye; ji ber ku ji kar dîsa kar saz bûye lêbelê ji aliyê semantîk ve di kar da guherîn pêk hatiye.

- (12) a. “Name teyy kir rozeyê ‘îdê **vekir** fesla meyê/ Lê bi zimzim tèn bi awazê neyê fîncan û cam” (Cizîrî, 2019: 169).
- b. “J’berketa wextê sebayê/ Şêx Ettar mizgîn didayê/ Nû **vekir** zîkrê semayê/ softyan coş ve ketê” (Feqî, 2017: 322).
- c. “Te’yîn bibûye ji bo wî **textek** / Zahir **vedibû** ji bo me **bextek**.” (Xanî, 2014: 19).

Di nimûneya (12a)yê da kara “**vekirin**”ê ji bo destpêka fesla meyê yanî dem û demsala meyê hatiye bikaranîn û di vir da ev kar maneya hatin û destpêka dem û demsalekê îfade dike. Ev maneya kar bi pêşgira “**ve-**”yê lirayeka karê zêde bûye. Di (12b)yê da bi vê pêşgirê heman kar hatiye dariştin. Kara dariştî di vir da jî ji aliyê semantîk ve maneya destpêkê daye metnê lêbelê di vê mînakê da bereksê (12a)yê tiştê ku dest pê dike ne dem e, karek e. Lewra “**vekirin**” ji bo destpêkirina karê zikra semayê hatiye gotin. Di (12c)yê da ev pêşgir li rayeka kara “bûn”ê zêde bûye û kara “**vedibûn**”ê hatiye dariştin. Di vir da vê peyvê maneya destpêka dem û dewranê daye metnê.

2.13. Bang û Dawet

Di nimûneyên jorîn da pêşgira “**ve-**”yê hatiye ber kara “**xwendin**”ê û ev kar bûye “**vexwendin**” bi vî awayî ji rayeka karê kareke nû hatiye dariştin. Wekî din di nimûneyên jêrîn da jî xuya dike, pêşgira peyvsaz hem li rayeka dema borî (**xwend-**) hem jî li ya dema niha (**xwîn-**) zêde bûye. Herwiha pêşgirê di maneya kar da jî guherîn pêk anîye û bi zêdebûna vê gireyê maneya dawetkirin û bangkirinê li karê “**xwendin**”ê bar bûye û ji vê rayekê kara dariştî “**vexwendin**” saz bûye.

- (13) a. “Bi tolên asitanê ra **vexwendim** mîr bi dergahî/ Bi vî çavî hebîb dîtîm şukur ev şefqe Mewlê da” (Cizîrî, 2019: 28).
- b. “Ew carîye pir lîp û bend e/ Law bi bal mîran **vexwende**” (Feqî, 2017: 403).
- c. “Şefqe kit carek nihînî/ Toleyê astan **vexwînî**” (Cizîrî, 2019: 207)
- d. “Hindî weku tu li textî rûnî/ Her roj tu cindiyan **vexûnî**” (Xanî, 2014: 173).
- e. “Herçî te **vexwendî** ew ‘ezîz e/ Herçî te **nexwandî** bêtemîz e” (Xanî, 2014: 74).

Di nimûneyên (13a-b)yê da pêşgira “**ve-**”yê maneya dawetkirina cihekî û meqamekî daye kar. Lewra di metnê da dawetkirina mirovekî ya bi bal dergêhê mîr ve bi kara “**vexwendin**”ê hatiye îfadekirin ku ev mane bi xêra pêşgira “**ve-**”yê li kar bar bûye. Di (13b-c)yê da kara dariştî maneya bangkirinê daye metnê. Ji ber ku di vir da, digel dawetê maneya fermankirinê jî heye. Mesela di (13c)yê da kara “**vexwendinê**” ji bo gazîkirina kuçikê li ber derî hatiye bikaranîn ji ber vê yekê jî di vir da, di peywenda metnê da bi peyva “**vexwendin**”ê ji dawetkirinê zêdetir gazîkirina mirovekî ya bi îcbarî hatiye qesdkirin. Di nimûneya (13d)yê da jî ev kara dariştî maneya dawetkirinê dide, lê digel dawetkirinê di vir da maneya destûrdayînê jî derdikeve pêş.

Encam

Di vê xebatê da bi rêbaza senkronîk û şayesî û bi teknîka analîzê ya kargîn analîza pêşgira dariştinê ya “**ve-**”yê hatiye kirin û bi vî awayî taybetîyeke ziman a di warê dariştina

peyvan da hatiye destnîşankirin. Xebatên bi vî rengî ku di wan da gireyên dariştinê bi rêbazeke analîtîk hatine kategorîzekirin dikarin ji bo xebatên peyvsazîya kurmancîya jorîn bibin alîkar.

Di klasîkên kurmancîya jorîn da pêşgira “ve-”yê wekî morfemeke bendî bi fonksiyona dariştinê bi ser karan ve dibe û di wan da guherînê pêk tîne. Ev pêşgir tenê li karan zêde dibe û ji van karan karên nû saz dike. Ev pêşgir bi vî alîyê xwe erka karsazîyê tîne cih. Ji ber vê taybetîya xwe rola wê ya cureguherînê tune ye lê tesîra wê ya semantîk heye û ji alîyê semantîk ve di maneya kar da guherînê pêk tîne.

Ji alîyê morfolojîk ve ev pêşgir hem li rayekên karan ên dema niha (vemal-, vekuj-) hem li yên dema borî (veda-, vekir-) zêde dibe. Herwiha ev pêşgir ji alîyê maneyê ve di sêzdeh kategorîyên semantîk da guherînê pêk tîne. Ev mane li gorî cihê bikaranîn, kontekst û peywenda metnê diguherin û peyvên ku bi vê pêşgirê hatine dariştin li gorî cihê bikaranînê maneyeke cuda didin metnê. Ji ber vê yekê jî bi nêrîneke giştîkirinê û bêyî ku peywend li ber çavan bê girtin mirov nikare bibeje ku ev pêşgir filan maneyê dide peyvê. Di metnên xebatê da pêşgira “ve-”yê maneyên curbicur dide metnê û ev mane li gorî peywenda metnê diguherin. Di vê xebatê da bîst û yek peyvên cuda ku bi vê pêşgirê saz bûne hatine tesbitkirin. Ev peyv li gorî maneya ku li metnê zêde dikin di sêzdeh kategorîyên semantîk da hatine komkirin û analîzkirin. Ev kategorîyên semantîk bi vî awayî ne: Maneya rakirina ji ser tiştêkî (*hîcab veda, dêmê vemal*), dûrxistin û qewirandin (*jêvebûn, vedîkirin*), kolan û vekirin (*gor veda, dav veda*), peydabûn û belavbûna ronîyê (*nûr veda*), girêdan (vebest), vekirin (*sîne vekir, derî vekir*), vebûna tiştêkî quflekîrî û hûnandî (*qufle vebû, bisk verest*), berdewamî û dubarebûn (*vejîne, vehat*), Tefandina agir û kuştina mirovekî (*şemal vekuşt, zahid vekuşt*), sekinîn û amadebûn (*vewesta*), wergirtina vexurekan (*vexwar*), destpêkirin (*vekir*), bang û dawet (*vexwend*).

Çavkanî / References

- Ahanov, K. (2021). *Dil Bilimin Esasları* (Vgz. Murat Ceritoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akçataş, A. û Varol, Ç. (2021). Türkiye Türkçesinde İsimden İsim Yapan Eklerin Morfo-Semantik İşlevleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26), 410-427.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/issue/62240/932779>.
- Aksan, D. (1993). Dilbilimde İşlevci-Biçimci Yaklaşım. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (4), 189-200. <http://dad.boun.edu.tr/en/download/article-file/52769>.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1* (C. 1). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Bauer, L. (2004). *The Function of Word-Formation and the Inflection-Derivation Distinction*. for J. Lachlan Mackenzie. Amsterdam: Vrije Universiteit, 283-292.
https://www.researchgate.net/publication/255617143_The_Function_of_Word-Formation_and_the_Inflection-Derivation_Distinction_1.
- Bedirxan, C. A. û Lesgot, R. (2004). *Kürtçe Gramer*. Stenbol: Avesta.
- Binkert, P. J. (2004). *A Glossary of Terminology Used in the Study of Language and Linguistics*. Troy Michigan: The Langtech Corporation.
- Bloomfield, L. (1935). *Language*. London: Allen Unwin.
- Bozarslan, M. E. (2011). *Ferhenga Kurdî*. İstanbul: Deng.
- Börekçi, M. ve Tepeli, Y. (2013). İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(7), 93-102.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32044>.
- Brinton L.J., L. J. û Brinton D.M., D. M. (2010). *The Linguistic Structure of Modern English*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cizîrî, M. (2019). *Dîwan* (Amd. T. Î. Doskî). İstanbul: Nûbihar.
- Cosar, A. M. (2019). Türkçe Kelime Türetmede Kuruluş Ve Diziliş İlişkisi. *Türkoloji Dergisi*, 23(2), 271-287. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/50187/521029>.
- Dehxuda, E. E. (1341). *Luxetnameyê Dehxuda* (Ber Esasê Herfê Elîf). Çapa Dîjîtal (Merkezê Tehqîqatê Rayanayê Qaîmeyê esxehan). www.Ghaemiyeh.com.
- Ebdulfettah, D. (2011). *Kar (Lêker) Di Zimanê Kurdî de (Kurmançîya Jorîn)*. Amed: Enstituya Kurdi ya Amedê.
- Erdoğan, A. (2021). *Ferhenga Edebîyata Kurdî ya Klasîk* (Teza Lîsansa Bilind). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

- Feqî, T. (2017). *Feqiyê Teyran Jiyân, Berhem û Helbestên Wî* (Amd. M.X. Sadinî). Stenbol: Nûbihar.
- Hassanpour, A. (1997). Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik 1918-1985. İstanbul: Avesta.
- Karaağaç, N. D. (2012). İşlevsel Dilbilim. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 35-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17031/178469>.
- Khalid, H. S. (2019). Zimanê Kurdî, Malbat û Zarên Wî. *Kurdiname*, (1), 3-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiname/issue/50233/637080>.
- Leech, G. N. (1980). *Explorations in Semantics and Pragmatics*. (H. Parret û J. Verschueren, Ed.). Amsterdam: John Benjamins B.V.
- Marif, E. H. (2014). *Rêzimanî Kurdî (Wişesazî)* (C. 1 (5)). Silêmanî: Serdem.
- Muhammed, H. (2016). Peyvsazî. Çapa Elektronîk. <https://zimannas.wordpress.com/2016/11/02/3073/>.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergibilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sarı, İ. (2015). Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı (Teza Doktorayê). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sheyholislami, J. (2020). Zimanê Kurdî. Mehmet Yonat (Wer.). Nubihar Akademi, 4(14), 83-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nubihar/issue/59514/919979>.
- Stekauer, P., Valera, S. û Körtvelyessy, L. (2012). *Word-Formation in the World's Languages*. New York: Cambridge University Press.
- Turan, Z. (2018). *Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları*. *Türkbilig Dergisi*, (35), 97-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52835/697942>.
- Uzun, E. N. (2006). *Biçimbilim*. İstanbul: Papatya yayıncılık Eğitim.
- Varol, Ç. (2022). *İsimden İsim Yapan –Ci Ekinin Morfo-Semantik İşlevleri*. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(1), 270-290. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/69372/1079140>.
- Xanî, E. (2014). *Mem û Zîn* (Amd/Wer. N. Açıkgoz). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yozgat, U. (2018). Dilbilimde Biçimci ve İşlevci Düzlem. Ö. Can (Ed.), *Dilbilim Kuramları İki Düzlem Beş Kuram* (33-76). İstanbul: İthaki.